

MAGYAR NYELVŐR

138. ÉVF.

*

2014. JÚLIUS–SZEPTEMBER

*

3. SZÁM

Werbőczy István Hármaskönyvének magyar és horvát fordítása

A Werbőczy István összeállította törvény- és szokásjoggyűjteménynek, a Hármaskönyvnek (Tripartitum), amint azt a róla szóló gazdag magyar és nemzetközi szakirodalom is tanúsítja, megvan a maga történelmi, valamint jog- és művelődéstörténeti jelentősége. Solymosi László „a középkor végi jogi írásbeliség legnagyobb teljesítményének” nevezi (Solymosi 2011: 497), de meggyőznek erről – egyebek mellett – a nemrég tartott „Beszámoló a magyar jog fejlődéséről” című konferenciának a Tripartitum európai szellem alapját és jelentőségét elemző előadásai is (<http://w.w.w.btk.mta.hu/aktualis-main/527-beszamolo-jogtortenet-kon>).

Werbőczy munkájának csaknem korabeli magyar és horvát fordítása több szempontból is kutatásra érdemes téma a jogtörténészekon kívül a filológusok számára is. A következőkben a mű jelentőségének vázlatos bemutatása után horvát és a magyar fordításának néhány jellegzetességével foglalkozom; elsősorban azokkal, amelyek alapján a fordítók, Veres Balázs és Ivan Pergošić nyelvi leleménye (pl. bizonyos latin grammatikai szerkezetek magyar vagy horvát nyelven való közérthető visszaadása), valamint az a tény, hogy az eredeti szöveget mindketten jelentősen rövidítették, illusztrálható, sőt megokolható is lesz. A Tripartitum általános jellemzéséül a fentebb hivatkozott munkákon kívül a horvát fordítás kiadójának, Karel Kadlecnek a véleményét, Bónis György és Dietmar Willoweit értékelését, valamint magának a horvát fordítónak, Ivan Pergošićnak a magyar–horvát történelmi kapcsolatok fontos és tanulságos múltjára való utalását tartalmuk miatt eredetiben, a szerb és a horvát szöveget természetesen magyar fordításban is idézem.

Eredeti ortográfiával teszem közzé Pergošić ajánlását és bevezetését, a bemutatott és elemzett szövegeket mai helyesírással közlöm, egy-két olyan ma már régies és az érvényben levő szabályoknak sem megfelelő, néhány szóra korlátozódó szóalakat azonban, amelyek még a 19. század közepén létrejött és elfogadott irodalmi nyelvben sem voltak szokatlanok, a mai horvát helyesírás szabályai szerinti átírt szövegekben is megtartottam; általában olyanokat, amelyek manapság sem hatnak túlságosan archaikusnak, sőt a törvényszövegeknek még némi „couleur locale”-t is adnak. A német szövegeket (mélthatások, értelmezések) nem fordítom magyarra.

A Tripartitum horvát fordításának sajtó alá rendezője és kiadója, Karel Kadlec előszavában (Schiller Bódog és Timon Ákos kutatásaira is utalva) Werbőczy munkájának elsősorban közös (magyar–horvát) történelmi jelentőségét emeli ki (Kadlec–Polívka 1909: II): „Tripartitum nije sadržavao samo pravo mađarskog

porekla, koje je vredelo i za Slovene, nego je to upravo srednjevekovno građansko i javno pravo svih zemalja ugarske krune koje se razvilajo uz sadejstvo svih naroda ugarskih i pod uticajem iz tuđine” (‘A Tripartitum nem csupán azt a magyar eredetű jogrendszer tartalmazta, amely a horvátok számára is érvényben volt, hanem amely Magyarország [a történelmi Magyarország, Ny. I.] népeinek együttműködésével, valamint idegen hatások alatt alakult ki’). A horvát fordítás jelentős irodalmi emlék is, hangsúlyozza Kadlec: „čija se važnost ističe i u pogledu jezika. Jezik, kojim je pisan, veoma je zanimljiv i pruža pregled ne samo književnog jezika Međumurja i gornje Slavonije u XVI stoleću, već i pregled narodnog jezika” (‘[a horvát fordítás, Ny. I.] fontossága nyelvi szempontból is kiemelendő, hiszen az a nyelv, amelyen íródott, nem csupán a Muraköz és Felső-Szlavónia nyelvébe nyújt bepillantást, hanem a 16. századi horvát népnyelvbe is’) (Kadlec 1909: II). Werbőczy forrásairól szólva Bónis György megállapítja, hogy „az európai jogi könyvek sorában ez a mű szerény helyet foglal el. Nemcsak »Glanvill« és Bracton, Beaumanoir és Eike von Repgow [angol, francia és német törvénykönyvek, Ny. I.] előzték meg, de Andreas Dubé (1400 körül) és Kornel Viktorin Vsehrd (1500 körül) is. A szokásjogra vonatkozó feljegyzések is idősebbek a Hármaskönyvnel, csak a balkáni [? Ny. I.] országokban kellett még sokáig várni egy hasonló műre” (Csiky 1894/1990: X).

Korábbi és korabeli törvénykönyvekkel való összevetésben vizsgálja a kérdést Dietmar Willoweit, aki a Tripartitumot értékes, a maga idejében modern alkotásnak tartja, és a korabeli lengyel–litván Statutum Łaskiegoval összehasonlítva megállapítja, hogy „steht das Statutum Łaskiego mit alten und neuen Ordnungsgedanken ersichtlich auf der Schwelle zwischen Mittelalter und Neuzeit, so hinterläßt das ungarische Opus Tripartitum eine vergleichsweise modernen Eindruck”, majd a mű modernségét értékelve így folytatja: „Der Autor denkt sogar über so diffizile Themen wie den Unterschied zwischen Naturrecht und bürgerlichem Recht oder über das Verhältnis Gesetz und gegenteiliger Gewohnheit nach – geradezu spannende Fragen, die sowohl die Belesenheit wie die Reflektiertheit des Autors zeigen.” Kiemeli továbbá Werbőczynek (és ez fokozott mértékben vonatkozik a mű fordítóira is) azt a törekvését, hogy az alapvető jogi fogalmakat ne hagyja magyarázattal nélkül: „Selbstverständlich werden in der Einleitung auch Begriffe, wie »Richter«, »Gericht«, »Kläger«, »Beklagter« erläutert” (Willoweit 2006: 265).

Pergošić fordításának Ajánlása a korban megszokott, sőt el is várt fordulattal kezdődik: „Velikomv i Zmosnomv Ghoszpodinv Ghoszpodinv Iuriu Zrinbkomu vekouechnomu knezu od Zrinia Czešarove i Kralieue Ńuetlošti na Wgherbkom orbāghu Tarnikmeftru, Tolnachniku i Capitanu vŃe dobro od Bogha Ńuomu miloštunomu ghošpodinu felye” (‘A nagy és hatalmas úrnak, Zrínyi Györgynek, Zrin örökös urának, a császári és királyi felség magyarországi tárnokmesterének, tanácsosának és kapitányának a kegyelmes Istentől minden jót kíván’).

Az Ajánlás szövegéből különösen figyelemre méltó az a rész, amelyben Pergošić a fordítás szükségességét az egyszerű ember (Péter Katalin terminusával „gemeiner Mann”) törvényekben való tájékozottságát megkönnyítendő a közös múltat hangsúlyozza, hogy tudniillik „vŃaki narodi i orbāghi kerŃtianbki polag

buoieh obichaiieu na razluchenie barbaruffeu i poghanou hoteli naprauiti neki put i fundamentom praud poleg koihbi vřake řuade poimene koibi za marhu, za imienie i za vřake fele neřlofnořti iřhaigale raunali i opitauali praudeno. I řloueni pokedobeřu kerřtianřku veru pocheli vallouvatı, i zuugerřkim ladaniem v iednoi řlofnořti biti, vře dořbedobeřu iednake i liřtor v malom dughouani razlvchene zuugri praude imali koimi i vezadanie vrieme řiuu” (’Minden keresztény ország és nép törekedett rá, hogy a barbároktól és a pogányoktól magát megkülönböztetve a jogoknak olyan rendszerét alkossa meg, amelyeknek alapján mindenféle vagyont és birtokot illető különféle nézeteltéréseket igazságosan lehessen megítélni. A szlávok [Sloveni = horvátok, Ny. I.] amióta keresztény hitre tértek, a magyarokkal közös vagy csak egymásétól kisebb dolgokban különböző joggyakorlatot folytatnak’).

A Kadlec által kiadott horvát fordítás, amelyhez Jiři Polívka cseh professzor Pergořić nyelvéhez fűződő részletes magyarázatokot fűzött, az eredeti, 1574-es szövegnek „hű reprodukciója” (verna reprodukcija), ami azért is fontos, mert Pergořić munkája csupán néhány példányban maradt fenn, mivel a drávavásárhelyi (Nedeliřće) protestáns nyomdában megjelent könyveket megsemmisítették. Nem kevésbé értékes és tanulságos azonban a Tripartitum a magyar–horvát nyelvi kapcsolatok történetének szempontjából sem, horvát fordítása (Decretom) ugyanis az első kajhorvát regionális irodalmi nyelven írt, nyomtatásban megjelent mű, és mint ilyen, a népnyelv mellett a 16. századi horvát irodalmi nyelvnek és az irodalmi és szaknyelvi kölcsönhatások kutatásának egyaránt nélkülözhetetlen forrása. Werbőczy István munkáját a jogi írásbeliség és az anyanyelv(ek) összefüggésében mutatja be és értékeli Solymosi László (vö. Solymosi 2011: 479–501; társadalom- és művelődéstörténeti jelentőségével részletesen Péter Katalin foglalkozik [Péter 2012: 421–40]).

Werbőczy István Hármaskönyve (Tripartitum opus iuris consuetudinarii incltyi regni Hungariae) – mint köztudott – 1517-ben jelent meg Bécsben Joannes Singrenius (Johann Singriener) nyomdájában, majd 1545-ben és 1561-ben ismét ugyanő, illetve fia adta ki. Kivonatos (rövidített) magyar fordítását Veres Balázs, Bihar vármegye jegyzője jelentette meg 1565-ben Debrecenben, Rudolphus Hoffhalter nyomdájában. Második kiadása 1568-ban, az első kiadás néhány ívének újraszédésével Gyulafehérvárott Raphael Hoffhalternál, a harmadik, 1571-es kiadás pedig Kolozsvárott, Heltai Gáspár nyomdájában látott napvilágot, aki „Veres Balázs szövegén nyelvtani változtatásokat eszközölt, és megváltoztatta a mű címét. A könyvnek nála nem volt szerzője, nem szokásjoggyűjtemény, hanem törvénykönyv volt, és nemcsak Magyarországról, hanem »Magyar és Erdély országról« volt benne szó” (Péter 2012: 422). A teljes kétnyelvű (magyar–latin) szöveget ifj. Heltai Gáspár rendezte sajtó alá, és adta ki Debrecenben több mint fél évszázaddal Veres Balázs fordítása után (vö. Werbőczy Hármaskönyvének kiadásai, lásd Gazda I., in: Csiky 1894/1990: XXVI–XXXI).

Ivan Pergořić fordítása, amely egyben Werbőczy könyvének első idegen nyelvre való átültetése is, 1574-ben jelent meg, kiadója pedig annak a Rudolf Hoffhalternek a fia volt, aki az 1517-es első kiadást is megjelentette. Német nyelvű fordítása, August Wagner munkája, 1599-ben látott napvilágot.

A horvát fordító életéről keveset tudunk. Életét Olga Šojat szerint korábbi adatok híján csak az 1574 utáni időszakról tudjuk követni, azaz attól az évtől, amelyben Tripartitum fordítása – idézem a teljes címet – „Decretvm koterogaie Werbewczi Istvan diachki popiszal a poterdilgaie LaBlou [II. Ulszló, 1471-től cseh, majd 1490-től magyar király, Ny. I.] koterie za Mathiafsem Karl bil zeuße Ghoßpode i Plemenitih hotieniem koteri pod Wugherßke Corune Bliffse. Od Ivanvssa Pergosicha na Blovienßki iezik obernien. Stampan v Nedelifchu Leto nalfeg zuelichenia 1574” (‘A Decretum, amelyet Werbőczy István deákul [= latinul, Ny. I.] írt [tkp. állított össze, Ny. I.], és megerősített László, aki Mátyás után lett király, minden főúr és nemes akaratával, akik a Magyar Korona alá tartoznak. Szlovén [slovenski = szlavóniai horvát, Ny. I.] nyelvre Ivanuš Pergošić által fordíttatott. Nyomtattatott Nedeliščén [= magy. Drávavásárhely Ny. I.] a megváltásunk [= Kr. u., Ny. I.] utáni 1574. évben’) címmel megjelent. Ennek alapján feltehető, hogy a fordító 1544 táján vagy korábban született. Fordításának megjelenését követően haláláig tizennyolc esztendő telt el. Ezt az időt Pergošić városi, majd vármegyei jegyzőként Varasdon töltötte, és Varasd követeként vett részt az 1587/88-as pozsonyi országgyűlésen is. A Tripartitum fordításán kívül kommentálta Erasmus munkásságát, valamint horvátra fordította Szent István király Intelmeit és Báthory István erdélyi vajdának a kenyérmezei csata előtt elhangzott beszédét is (Péter 2012: 423).

A Tripartitum-fordítás Előbeszéből (Prologus), Zrínyi Györgynek szóló Ajánlásból és három részből (Pars) áll. A tizenhat cikkelyt (titulust) tartalmazó Bevezetés után következő első rész 134, a második 86, a harmadik pedig 36 cikkelyt tartalmaz, amelyek paragrafusokra tagolódnak. (A latin szöveget Csiky Kálmán 1894-ben megjelent latin–magyar kétnyelvű kiadásának 1990-es utánnomásából idézem). A paragrafusokra való felosztás későbbi; Szegedi János jogtudós műve, amelyet „az 1715. évi 24. t.-cz. által kiküldött törvényelőkészítő-bizottság munkálatai alapján... vitt keresztül az egyes czimekben” (Csiky 1894/1990: XXXVII). Az első rész a nemesség birtok-, család- és örökségjogi kérdéseit rendszerezi, a második a vagyoni ügyi perekben követendő eljárás szabályait, a harmadik pedig Szlavónia (természetesen itt nem a mai Szlavónia, hanem Horvátország értendő) és Erdély jogszokásait, illetve a városi polgárság és a jobbágyosság „jogviszonyait” rögzíti (lásd Gazda I., in: Csiky 1894/1990: XVIII).

A Decretumnak hat, csaknem teljes szövegű példánya maradt fenn. Közülük három (két teljes, sértetlen) példányt az Országos Széchényi Könyvtárban, egyet a budapesti Egyetemi Könyvtárban, egy eléggé károsodottat Prágában, egy csaknem teljeset pedig a zágrábi Egyetemi Könyvtárban őriznek. A Karel Kadlec szerkesztette és Jiří Polívka magyarázatait tartalmazó betűhív kiadás (Kadlec–Polívka 1909) az Egyetemi Könyvtár példánya alapján készült. A könyvtárnak előzékeny segítségével a szerkesztő a kiadás Előszavában (Predgovor) köszönetet is mondott: „Veoma je potpisanoga zadužila uprava budimpeštanske univerzitetске biblioteke, koja mu je pozajmila primerak Pergošićeva prevoda Tripartituma i primerak mađarskoga prevoda Vlasija Vereša” (‘Alulírott mélyen lekötelezett az Egyetemi Könyvtár igazgatóságának, hogy kölcsön adta Pergošić Tripartitum fordításának egy példányát és Veres Balázs fordításának egyik példányát is’).

Számunkra a fordítások, mint fentebb említettük, elsősorban nyelvi szempontból érdekesek és értékesek: a latin terminusok magyarra és horvatra való fordítása (sokszor inkább – feltehetően az egyszerű emberek számára való érthetőség céljából – értelmezése), a horvát jogi szókincsbe beépülő magyar jövevényszavak (szókölcsönzések) tekintetében, valamint annak vizsgálatában, hogy a latin grammatikai szerkezetek teljes jelentését a magyar és a horvát fordító milyen mértékben képes, illetve szándékozik visszaadni. Maga a mű és fordításai tehát a nyelvi kapcsolatok, a történeti lexikológia és részben frazeológia, a terminológiatörténet, valamint az összehasonlító történeti mondattan tekintetében is részletesebb vizsgálatot igényelnek. Újabban Péter Katalin mutatott rá, hogy a magyar, horvát és német fordítások nyelvszociológiai szempontból is kutathatók, hiszen közös céljuk az volt, hogy a jogszabályok szövegét a legszeleesebb rétegek (az átlagember, közember; 'gemeiner Mann') számára is érthetővé tegyék. A fordítások céljáról szólva kiemeli közös vonásukat; az egyszerű emberek számára kívánta mind a német fordító, mind pedig Veres és Pergošić is érthetővé tenni, hogy – Veres Balázs szavaival – „értelmes legyen mindazoknak, kik olvassák és mind azok, kik előtt olvastatik, hogy olyan nyelven legyen [...] hogy az együgyű kösség is miatta meg ne csalatkozzék” (Péter 2012: 426). A célközönség valóban ugyanaz volt mindhárom idegen fordítás esetében, tudniillik mindazok, „akikhez az erasmusi program szerint az anyanyelvi Bibliát kellett eljuttatni” (Péter 2012: 427).

Ez a fordítók megnyilatkozásai alapján nyugvó és eleddig, tudomásom szerint, ebben az összefüggésben kevésbé kutatott szellemi háttér a filológiai kutatások egyik szempontjául és így egyes (több esetben közös) nyelvi megoldások eszmei magyarázatául is szolgálhat. A fordítók, esetünkben elsősorban Veres és Pergošić is kettős feladat előtt állt. Egyrészt meg kellett alkotniuk a jogi szöveg megértéséhez szükséges, de a célnyelvükből hiányzó szakkifejezéseket, ezt jórészt szókölcsonzással tették; Pergošić részint Veres Balázs szövege alapján, részint saját magyar nyelvi ismereteire támaszkodva. A könnyebb megért(et)és végett egyszerűsíteni kellett a latin szöveget, mégpedig három módon: egyes bonyolultabb, több szakkifejezést tartalmazó szövegrészek elhagyásával, másrészt a latin terminusok magyarázó körülírásával és – nem utolsósorban – a klasszikus latin grammatikai szerkezetek szeleesebb körben is érthető visszaadásával. Nem könnyű eldönteni, hogy adott esetben az egyszerűsítés szándéka, a megértéshez, illetve megértetéshez szükséges szakkifejezés hiánya vagy pedig a latin szöveg bonyolultsága volt-e az egyszerűsítés és/vagy a rövidítés célja, illetve oka.

A horvát szöveget Karel Kadlec, a latin eredetit Csiky Kálmán 1894-ben, majd változatlan utánnomásban 1990-ben kiadott munkája alapján (Csiky 1894/1900) közlöm. Csiky Kálmán fordítása – noha a lényegét tartalmilag híven adja vissza – nem minden esetben alkalmas a latin eredeti és a fordítások egybevetésére, mivel ő is törekszik a sokszor bonyolult szerkezetű latin szövegek érthető – s így természetesen egyszerűsített – visszaadására, ezért az inkriminált szövegrészeket a magam fordításában közlöm, illetve veszem a magyar és a horvát fordítás összehasonlításának alapjául.

A magyar–horvát nyelvi kapcsolatok tekintetében elsősorban megjegyzendő, hogy a Pergošić használta szakkifejezések között több magyar szót találunk. Egy

részük a horvátban már korábban is kimutatható, mint például a latinosított alakban előforduló *birsagium* ('bírság'), amelyről már a 15. század közepétől van adat (UngEl 148). A Decretum szövegében előforduló magyar szavak száma a Kadlec–Polívka-kiadás végén található regiszter alapján (a derivátumokat és kompozitumokat nem számítva) 40 tőszó vagy alapszó, például: *biršag* 'poena, onus, birsagium; bír-ság', *peruš* 'litigans, causans; peres (fél)', *bantovati* 'impetere; *bánt* (a kor jogi szaknyelvében: 'perrel támad')', *marha* 'bona; vagyon' (*gibajuća marha* – *negibajuća marha* 'bona mobilia ~ immobilia; ingó és ingatlanvagyon'), stb. Többségük a jogi szókincs alapvető fogalmai közé tartozik. E kifejezések közül néhány már korábban előfordult, például a fentebb említett *biršag* (*birsagium* ám *biršag* alakban először Pergošićnál találkozunk vele); továbbá, a *marha* 'Ware, Gut, Vermögen' először Pergošićnál; *peruš* 'Partei (im Prozeß)' szintén stb. A Pergošić használta magyar szavak gazdagon adatolva megtalálhatók Hadrovics László monográfiájában (UngEl).

A jövevényszavakon kívül találunk magyar mintára alkotott tükörszavakat és tükörjelentéseket is, például: *dokončanje* 'deliberatio; **végzés**, (bírói) határozat', *očin sin* 'frater; **atyafi**; rokon' és az öröklési jog témájában többször is előforduló *vekovečina* 'örökség' terminus, amelynek mintája a magyar *örökség*, amely 'Erbschaft' jelentésben a JókK.-ben fordul elő (TESz.), az utánzás (fordítás) alapja pedig a szláv *věkoma*, *věk vekoma* 'szakadatlan, idők végezetéig tartó' jelentésű adverbium szolgál. A jogi szókincs részeként először Pergošićnál fordul elő, később a 17. és 18. századi (kaj)horvát szótárak is felveszik. A mai horvát nyelv nem ismeri. Ma a német *Nachfolge* mintájára alakult *nasljeđe*, *naslijede* használatos. Még a 17. századi a burgenlandi (korábban nyugat-magyarországi) horvátban egy záloglevélben bukkantam rá *örözig* alakban: „...*dajem na znanje [...] vsake fele [...] dobrim ljudem, [...] kako sam ja pogodil pokoljnoga Fekete Marka udovicom za jeden örözig, aliti bude zemlja*” ('Tudtára adom minden jó embernek... hogy megegyeztem a megboldogult Fejete Márk özvegyével *egy örökségről, azaz földről*' (részletesebben: Nyomárkay 2004: 100–5). A magyar és a német mintára alkotott mai horvát kifejezés különböző szemléleti háttérrel tükröz. A magyarban az idő (végtelenség, szakadatlanság), a horvátban pedig a sorrend ('aki ti. következik') világképe dominál. A horvát fordításban több, a magyar nyelv szerkezetét követő kifejezés is olvasható, mint például egyes határozószók igekötőként való használata, például: **vun** (**van**) *povedati* 'sententiam) proferre; **kimond**', **vun** *zebrati* 'exigere; **kiszed** = (tanulást) levon, következtet' stb. A tükörszavak és kifejezések esetében a mintát meghatározni nem mindig könnyű, de az olyan szó szerinti fordításokban, amelyek egyúttal jelentésátvételek is, a minta kétségtelen, például a Pergošić használta *očin sin* 'atyafi; szó szerint 'az apa fia, rokon' jelentésben csak magyar tükörszó, illetve tükörjelentés lehet. Ugyanez a helyzet az adverbiumként használt igekötőkkel, például a **vun** *povedati*, **vun** *zebrati* típusú szerkezetek esetében, amelyek a későbbiekben (pl. a burgenlandi horvátok regionális irodalmi nyelvén) elvileg keletkezettek német mintára is, használatuk azonban magyar gondolkodásmódot tükröz. Pergošićnál közvetlen mintaként elsősorban a latin, illetve a magyar vehető figyelembe, a német kevésbé. A magyarból átvett szavak a mű három részében különböző szövegkörnyezetekben sokszor előfordulnak.

A Kadlec szerkesztette kiadásban a Prologus Pergošić által (részben) lefordított cikkelyei után egy rövid latin–horvát szövszedet következik: *Veteh knigah vete diachke ryechi ouako pretumachene* ('A szöveg latin szavait így értelmezzük') címmel. A negyvenöt latin jogi (vagy a joggyakorlatban is használatos) jelentés magyarázatai között a következő magyarból átvett szavakat, illetve magyar mintát követő tükörfefejezéseket találjuk: *peruš, marha, biršag, bantovanik, zbantovanje; in causam attractus – dolni perus; haereditas – vekovecchina, zastavni gospodin* (zászlósúr), *zlameno ruho* (jegyruha).

Veres Balázs fordításáról mint mintáról munkájának utószavában (Lectori bono) Pergošić így nyilatkozik: „Neghde ter neghde naides Tituluffe okraachene, poimene v oneh pošleh koterih nie bilo potreбно zdiachkoga na blovenško preobrachati, vkomšam v nekih malih mešteh Veres Balafa koterie na Wgherški iezik pretumachil, našledoual” ('Itt-ott találhatók rövidített cikkelyek, különösen azokban a dolgokban, amelyeket szükségtelen volt deákból szlávra fordítani, amelyekben néhány helyen követtem Veres Balázst, aki a Decretumot magyar nyelvre fordította'). Pergošić tehát nyilvánvalóan tudott magyarul, és ebben egyébként semmi különös nincs, már csak azért sem, mert életének jelentős részét csaknem kétnyelvű környezetben töltötte. Tehát bizonyos részeket „deákból” horvára fordítani – az előbbieken említett eszmei cél mellett – éppoly szükségtelen (azaz gyakorlati haszon nélküli) volt, mint magyarra. A két fordító tehát ugyanazt a szempontot érvényesítette.

Az első, 1545-ös magyar fordítás címe: WERBŐCZY István: „Magyar decretvm, kyt WERES BALAS a deakbol, tudni illyk a Werbewczy Istwan Decretomabol, melyet Tripartitomnak neweznek, magyarra forditot. – VADNAK tovabba ez Decretomnak előtte egy nehany iroth articulusok, kyket azon VERES BALAS a regi kiralyok Decretomibol törnyhez valo ieles dolgokat ky szedegeteth”. Ezek az „articulusok” Pergošić fordításában nincsenek meg. Veres Balázs fordításának viszont sem az első, sem a második kiadása nem tartalmazza a 16 cikkelyből álló Prologust, amelyből azonban Pergošić szövegében is csak a 14., 15. és 16. cikkely rövidített fordítása szerepel. A latin eredeti és a horvát fordítás egybevetése így is támpontot nyújt a fordító(k) eljárására, ezért ezekkel a szövegekkel egy későbbi tanulmányban részletesebben is foglalkozni kívánok. Karel Kadlec szövegkiadásának bevezetőjében mutatott rá, hogy a Decretumnak a mű első két ívében található nyelvi különbségek tanúsága szerint két (a teljes, kölcsönös megértést nem gátló) változata van. Ezt Olga Šojat is megemlíti: „Postoje dvije različite redakcije Decretuma: U jednoj preteže štokavski, u drugoj kajkavski govor, a uz to se te dvije redakcije oba govora isprepleću” ('A Decretumnak két változata van: az egyikben a što, másokban a kaj nyelvjárási elemek vannak túlsúlyban, ettől függetlenül azonban a két változatban ezek összefonódnak'; Šojat 1975: 62). A két változatot vagy inkább a što és a kaj nyelvjárási elemeinek összemosódását Olga Šojat részben Pergošić što nyelvjárási területről való származásával, részben pedig a fordítónak azzal a szándékával magyarázza, hogy munkáját minél szélesebb olvasói rétegek számára tegye hozzáférhetővé, használhatóvá. Az említett két redakció közötti, javarészt fonetikai, ritkábban

szóhasználati különbségek a kölcsönös megértést természetesen nem gátolják. Kadlec kiadása a kajhorvát változatot tartalmazza.

Az Ajánlásból különösen érdekes az a fentebb már idézett mondat, amelyben Pergošić a horvátra való fordítás megokoltságát és szükségességét az egyszerű ember (Péter Katalin hivatkozott tanulmányában „gemeiner Mann”) törvényekben való tájékozódását megkönnyítő cél mellett a közös múltat is hangsúlyozza. A Kadlec szerkesztette kiadásban Polívka összesen 77 olyan cikkelyt (titulust) sorol fel, amelyek a magyar és a horvát fordítás között szókincsbeli vagy az eredeti szöveg hasonló elgondoláson alapuló rövidítései terén feltűnő egyezéseket mutatnak (az I. részből 39, a II. részből 27, a III.-ból pedig 11 cikkelyt). Összefoglalásként megállapítja, hogy „amint a fenti áttekintésből látható, Hajnal [Márton, Ny. I.], Veres és Pergošić fordításának a latin eredetihez való viszonyáról nem teljesen pontos. (Ezt a kérdést már csak a szóban forgó nyelvek ismeretének szintje szempontjából is érdemes lenne megvizsgálni!) Azt mondja ugyanis, hogy Pergošić nemcsak, hogy nem tartotta magát az eredetihez, és [...] ebben a tekintetben néhány helyen valóban Veres Balázst követte. Polívka mindehhez hozzáfűzi még, hogy a fordító nem csupán rövidített, hanem ezt meglehetősen szabadon is tette (Kadlec–Polívka 1909: XXVI).

Először a Polívka által közölt magyar–horvát fordítási párhuzamokkal foglalkozunk, kiválasztott szövegek alapján. A latin szöveget Csiky Kálmán, Veres Balázs és Ivan Pergošić szövegét pedig – mint fentebb említettem – Kadlec kiadása alapján idézem, a mai helyesírásnak megfelelően.

A Polívka által nem közölt, de mint a magyar–horvát nyelvi hatást dokumentumaiként említett szövegrészeket Veres Balázs kivonatos fordításának 1565-ös kiadásából tudtam ellenőrizni. Ennek a nagyobb volumenű munkának az elvégzése (esetleg a Péter Katalin szerinti közös ersamusi szemlélet alapját is szem előtt tartva), a jövő feladata.

Rátérve az egyes szövegrészekre elsőként az I. rész 7. cikkelyének szövegét nézzük meg, amelynek magyar és horvát fordítása megegyező vagy legalábbis nagymértékben hasonló. A cikkely a nemes anyától, de nem nemes apától származó gyermekek társadalmi állását és ebből következő jogait taglalja. Mindkét fordítás megváltoztatja az eredeti szöveg tárgyalási sorrendjét, a paragrafusokat 2., 1. és 4. sorrendben fordítják, amelyre mindjárt a latin címhez való kapcsolódás is utal: *e contra vero* ’ellenben; viszont’ kötőszóval bevezetett mondat a fordításokból a kötőszó értelemszerűen kimarad:

2.§ *e contra vero ex nobili patre & ignobili matre filii procreati recti & veri nobiles censentur*

nemes atyától és nemtelen anyától nemzettek, igaz nemeseknek itiltetnek za prave plemenite štimaju oni, koteri su od plemenita otca a od neplemeite matere narođeni

Veres Balázs fordítása követi a latin szöveget, amely az igaz nemesnek való tekintés feltételével, Pergošićé viszont a törvénytörvényes tulajdonképpeni lényegével kezdődik, tudniillik azzal, hogy kik tekinthetők igazi nemeseknek. Az *ignobilis*

jelentésül Jambrešić is *nemtelent* (*neplemenit*; szó szerint 'nem nemes') ad meg; ugyanezt a jelentést találjuk 1595-ben Verancsicsnál is. A *censetur* = *itiltetnek* általános alanyt kifejező passivum a latin és a magyar szövegben pontosan megfelel egymásnak, a horvátban 'vél, gondol' jelentésű *štimaju*, ugyancsak általános alanyt kifejező cselekvő igealak áll. Pontos latin–magyar–horvát megfelelések viszont a *procreati* – *nemzetek* – *narođeni* part. perf. passzívumok.

A fordítások következő mondatai viszont a cikkely bevezetésének átültetései:

De nem viszontag, az az nemes anyától valók, nem mondatnak nemesnek az nemtelen atyától,

Za dospet se oni ne štimaju pravi plemeniti ljudje biti, koterim je neveć mati plemenita, a otec im je neplemenit

Item illi, qui ex nobili duntaxat matre, & rustico patre sunt propagati, veri nobiles non dicuntur...

Veres Balázs fordítása követi a latin szöveg szórendjét, míg Pergošić a bevezető mondat szórendjének megfelelően fordít: *za prave plemenite štimaju oni* – *za dospet se oni ne štimaju pravi plemeniti ljudje biti* – *oni (se) ne štimaju pravi plemeniti ljudje biti*. Pergošić magából a minősítésből indul ki, tudniillik abból, hogy kik szármítanak nemeseknek, illetve kik nem, a latin szöveg és a magyar fordítás sorrendjében pedig a származás leírását követi a minősítés, azaz Pergošić szórendje: topik → komment, Werbőczyé és Veresé: komment → topik. Itt a horvát fordító nem követi a magyart, hanem a maga által világosabbnak tartott tájékoztatásnak megfelelő szórendet alkalmazza. A *dicuntur* – *mondatnak* megfelelés pontos, a *štimaju* ugyanazt a funkciót látja el, mint a megelőző mondatban. A *non dicuntur* – *nem mondatnak* a horvát szövegben nom. cum. inf. felel meg. A latin szöveg *duntaxat* ('csupán, csak') adverbiumát sem Veres, sem Pergošić nem fordítja le. Ugyancsak nem szerepel sem a magyar, sem a horvát fordításban a nemesnek való tekintés megokolása: *pater enim generat, mater autem formam solum generandi dat, & praestat* 'ugyanis az atya nemz, az anya pedig csupán alakot ad és szolgáltat a nemzésnek'.

A 4.§ a fiúsítás kérdésével foglalkozik:

Qualiter autem praefectio praenotata fieri possit & debeat: infernius eam scriptam habebis. 'Hogyan valósulhat meg a megjelölt kinevezés, és hogyan kell megvalósulnia, lejjebb megtalálod annak leírását'

Miképpen kedig az fellyül megmondott fiúvá tétel lehessen és legyen, ide alá megírván vagyon Werbőczy első Decretomának hetedik részében.

A kako to more biti, da kralj more dijeklu ali ženu muškim odvetkom učiniti, dalje je vu teh knjigah popisano.

A *praefectio* 'kinevezés; tkp. fiúvá tétel, fiúsítás' (a *praeficio* 'valakit valami felébe tesz, helyez, valakit valaminek elöljárójává tesz, valaminek kormányzását, igazgatását rábízza') kifejezést Veres Balázs és Pergošić is magyarázza: *fiúvá tételnek*, Pergošić kissé részletesebb körülírással: *a király hogyan tehet lányt vagy asszonyt férfi örökössé*. Mind a magyar, mind a horvát fordító egyszerűsít, azaz

a latin terminus *technicust* jelentéstartalmának körülírásával, illetve használatának alkalmazásával, konkrétan magyarázza meg. Megjegyzendő, hogy Jambrešić szótárában a *posinenje* (szó szerint ’fúvás’) ’terminust az *Adoptatio* címszó alatt megtaláljuk ugyan, csakhogy ez a szó általában ’gyermekké fogadás’-t jelent, azaz a *posinujem* ’fúvatom’ mellett megvan a *pokčerujem* ’lányosítom; lányommá fogadom’ szó is. A latin szakkifejezést mindkét fordító magyarázó körülírással oldja meg: *fiúvá tétel – mužkim odvetkom učiniti* ’fiú örökössé tenni’.

A röviden bemutatott cikkely a fordítók a szöveg világossá, érthetővé tételére való törekvését mutatja, amelynek két eszközét figyelhetjük meg: a mindenki számára lényegesnek tartott dolgok hangsúlyozását, azaz a „gemeiner Mann” számára feleslegesnek tűnő részletek elhagyását, valamint a latin jogi terminus magyarázatát, Pergošićnál részletesebben, mint Veresnél.

Az I. rész 114. cikkelye a gyámság egyik fajtájáról, a „tutela testamentaria”-ról (’végrendeleti gondnokság’) szól, amely abban az esetben lép életbe, ha a törvényes gyám az örökül hagyó (halálos ágyán fekvő) végrendelező véleménye vagy gyanúja szerint a jogszerű gyámról gyanítható, hogy csupán az utána maradó vagyont kívánná megszerezni és elherdálni. Ebben az esetben a haldokló fiait vagy leányait rokonai vagy barátai védelme alá rendelheti:

Secunda tutela dicitur „testamentaria”, dum videlicet pater in agone constitutus, & filios vel filias tenerae illegitimaeque aetatis existens, & fratrem, cui onus tutelae congrueret, aut non habere, aut habere, sed illum ad bona sua diripienda aspirare, & ex eo suspectum tutorem futurum esse considerans, filios suos, vel etiam filias tutelae defensionique cognatorum, aut consanguineorum, vel saepe amicorum suorum submittit. (Pontos, csaknem szó szerinti fordításban: ’A második gyámság „testamentálisnak” nevezetik, amikor tudniillik, a halálos ágyán fekvő apának fiai vagy leányai törvénytelen korban vannak [kiskorúak, Ny. I.], testvére pedig, akire a gyámság terhét hordozhatná, akár van, akár nincs, de azt javai elherdálójának és gyanús gyámnak gondolná, fiait vagy leányait rokonainak vagy testvéreinek, gyakran pedig barátainak védelme alá rendeli’.)

Testamentom szerint való oltalom, ha oly személynek adatik, melyet a mi hazánknak szokása szerint illet, mindenkor ereje vagyon, hogy ha test szerint való atyafiaknak vagy feleségének ellenzésével meg nem bántatik, és ez oltalom kedig nem csak az jelen való fiakra avagy leányokra vétetik, de még az anyja méhében való magzatokra is. Werbőczy első Decretomának száz tizenegyedik részében.

Druga se obramba govori, kotera poleg testamentoma biva, gda otac na smrtnoj postelji ostavi drobnu decu, i imal bi brata ili bi ga nimal (koga bi se takova obramba dostojila), i nepćil bi se k njemu, da njegovo imjenje rasiplje, i marhu rastroši, a zato bi štimal, da bi on dober tutor njegovoj deci nebil prišestni; za koteri zrok svoje sini ili kéeri na nekoga drugoga roda ostavi ili na nekoga vupanoga prijatelja.

Vannak olyan részek (cikkelyek), amelyeket Pergošić csaknem szó szerint lefordít, Veres Balázs pedig rövidít. Ilyen – egyebek mellett – az I. rész 114. titulusa

is, amelynek bevezetésében a gyámságot rögzítő végrendelethez csatolható rendelkezést, a *tutela testamentariát*, azaz 'végrendelethez tartozó kiegészítést' tárgyalja. (Pontos fordítása: 'végrendeleti gyámság'; vö. [egyebek mellett]: Zámbo Géza 2004: 6). Ezt a terminust Veres Balázs 'testamentom szerint való oltalomnak' nevezi, Pergošić pedig terjedelmesebben írja körül: *obramba [...] kotera poleg teštamentoma biva* 'védelem, amely a testamentom mellett szokott lenni'. Az *obramba* jelentése Jambrešićnál 'oltalom, gondviselés, védelem'. A latin szöveg nem magát a jogi fogalmat magyarázza, hanem alkalmazásának körülményeit, feltételeit és lehetőségeit írja le. A bevezető (tehát a bemutatott 1§-t megelőző) részt követő alkalmazás, azt fejt ki, hogy a gyámságnak ez a fajtája kiket illet meg, Veresnél részletesebb, jobban követi az eredeti szöveget.

Az okirat keletkezési körülményeinek leírásában a horvát fordítás követi a latin szöveget, a magyar rövidít, noha az első mondatot Pergošić sem adja vissza teljes pontossággal, bár a bevezetés definíciót ígér: *secunda tutela dicitur... – druga se obramba govori...* Veres Balázs csak ennyit ír: *testamentom szerint való oltalom...* A latin szöveg többszörösen összetett mondata azt a jogi helyzetet írja le, amely indokoltta teszi a végrendeleti gyámságot, nevezetesen, amennyiben a halálos ágyán fekvő apának (*peter in agone constitutus*), akinek törvénytelen korú (*illegitimae aetatis*) fiai vagy leányai vannak, gyámnak alkalmas rokona nincs, vagy ha van is, gyanítható, hogy a gyámul kijelölhető rokon végrendelkező vagyont esetleg el akarja herdálni, fiait vagy leányait rokonai vagy barátai gyámsága alá rendelheti. A horvát fordítás – bár rövidebben – de leírja ezt a helyzetet, Veres Balázs nem; csupán annyit mond, hogy *testamentom szerint való oltalom, ha oly személynek adatik, melyet e mi hazánknak szokása szerint illet, mindenkor ereje vagyon*. Mindkét fordításból kimaradt a *filios vel filias tenerae illegitimaeque aetatis existentes* 'törvénytelen korban levő fiai vagy lányai' kifejezés, Pergošić is csak kis gyerekekről (*drobna deca*) beszél, akiket védelem illet meg. Az *illegitimae aetatis* = kiskorú (vö. Fogarasi 1835, Schedel 1843) szakki-fejezést sem Belostenec, sem Jambrešić szótára nem tartalmazza. A Schedel által szerkesztett szótár a források között megemlíti a Tripartitumot. Lehetséges, hogy mindkét fordító szándékosan került a terminust. A latin szöveg részletesen írja le azt a helyzetet és azt a körülményt, amelyben a „testamentom szerint való oltalom” szükséges, Veres erről nem szól semmit, megelégszik azzal a megállapítással, hogy azokra vonatkozik, akiket „hazánknak szokásai szerint illet”.

A bevezető részt követő 1.§ részletezi, hogy a végrendeleti gyámság kikre terjed ki. Ezt a paragrafst Pergošić pontosan le is fordítja, Veres azonban lényegesen rövidíti.

A II. rész 68. cikkelyét, amely az alacsonyabb szintű ítélet erejénél fogva foganatosítható letartóztatásról szól, mind a magyar, mind a horvát fordító jelentősen rövidíti. Pergošić követi Veres Balázst, aki csak a 2., 3., 6., 8. és 9. paragrafust látta szükségesnek lefordítani. A terjedelmes jogszabály azokról az egytelkes nemesekről (*unius sessionis nobiles*) szól, akik nemesi kiváltságokkal rendelkeznek ugyan, de restségük miatt olyannyira elszegényedtek, hogy a náluk gazdagabbak ellen gyakran nagyobb garázdaságot is elkövetnek, ám nem csupán száz forint, de száz dénár tartozást is nehezen tudnak kifizetni

(*non centum florenos, se difficulter etiam centum denarios solvere queant*),
Unde quaeritur: si quispiam litigantium in ipso minori facto potentiae, centum [...] florenos faciente

Az *in ipso minori facto potentiae* Veresnél: *kisebb hatalomban*, Pergošićnál: *u menšoj sile*. Csiky értelmezésében: *kisebb hatalmaskodásban*, Jambrešić szótarában a *potentia* jelentése *Macht, Gewalt*; *hatalom, erő*. A magyar és a horvát fordítás hasonlóan adja vissza a latin szókapcsolat jelentését.

Az eredeti szöveg peres feleket említ (*ligitantes*), a fordítások viszont *szeginy nemeseket* – *ubogi plemeniti ljudje* említenek, tehát pontosan megmondják, kikről van szó. A latin szövegben csupán a paragrafus végén fordul elő a *nemesi szabadság* (*libertas nobilitatis*). Először a magyar, majd a horvát fordítást idézzük, és csak utána nézzük meg az eredetit:

Szeginy nemesek törvény szerint ha megmaradnak az sentenciának kimondásának utána még kisebb hatalomban is ha marhájok és öröksigük nincs, száz forint terhert és az adósságért avagy kárért negfogattatnak és tizenötöd napnak utána, perese kezébe tartozik az bíró adni, ha azonközbe peresével meg nem békélik, az pedig míg addig nála tarthatja, míg mind magának s mind bírójának eleget teszen.

Ubogi plemeniti ljudje, ako po vun poviedanoj šentencije zaostanu jošće i u menšoj sile, ako marhe i imienja nijemaju, imaju se uloviti z biršag sto zlati i za dug i za kvar, i po petnaeste dni je je dužen sudec u peruševe ruke dati, ako se međtijemtoga s perušem ne izmire. I more je peruš vse done dobe držati, dokle i sebe i sudcu ž njih zadovoljno učini.

A latin szöveg kérdéssel kezdődik: *unde queritur* (az *unde* kötőszó kapcsolja a 2. paragrafust az elsöben felvetett kérdéshez, hogy tudniillik kevésbé súlyos ügyet minősítő ítélet alapján is le lehet-e valakit tartóztatni):

si quispiam litigantium in ipso minori facto potentiae [Veresnél: *kisebb hatalomban*; Pergošićnál: *u menšoj sile*] *centum [...] florenos faciente, aut damnorum illatorum & irrogatorum refusione convictus & aggravatus, rebus mobilibus & juris possessionariis ad portionem ejusdem convicti cedentibus adeo destitutus fuerit per judicem causae compertus, ut nusquamhujusmodi centum florenos damnaquae irrogat per res & jura sua possessionaria compensare possit, utrum in tali causa convictus ipse in persona sua per judicem detineri, & usque ad emendam ac satisfactionem conservari valeat, libertate nobilitatis non obstante?* 'kérdézzük tehát: ha a peres felek bármelyike hasonló [utalás az 1. paragrafusra] kisebb erőszakkal [a *potentia* Jambrešićnál 'Gewalt' is!], amely száz forintot tesz ki, és az elkövetett vagy okozott károk megtérítésével megterhelhetvén az ügy bírója úgy vélné, hogy nincs annyi törvényes birtokjog szerint ráeső ingósága, hogy a száz forintot és az okozott károkat saját vagyonából megtéríthetné, lehetséges lenne-e ilyen esetben az elmarasztaltat letartóztatni és az elégtétel megadásáig fogva tartani, ha a nemesi szabadság ennek nem állana ellent?'

A fordítások a feltett kérdésre a 3. és 4. paragrafus részleges fordításával válaszolnak. A 7. § rövidített fordításai egyeznek az eredetivel:

Quem adversarius ipse tamdiu apud se detiendi habet auctoritatem, quoad usque detentus ille cum eo concordabit & ipsum simul cum iudice suo super praedicto onere centum florenum contentos reddet, damnaquæ adversario suo irrogata refundet 'ellenfelének addig van joga magánál tartania [ti. az adóst, illetve az őt megkárosítót], ameddig a letartóztatott vele ki nem egyezik'

És az perese míg addig nála tarthatja, míg mind magának, s mind bírójának eleget teszen

I more je peruš vse done dobe držati, dokle i sebe i sudcu ž njih zadovoljno učini

Pergošić követi Veres Balázst, szinte szó szerint átvéve a szövegét, amit jól mutat egyrészt a *peruš* (magy. *peres*) használata (a latin szövegben *adversarius* 'ellenfél', Jambrešićnál 'Widersacher; ellenkező'), valamint az *eleget tesz* tükörfordítása: *zadovoljno učini* (a latin szövegben *concordabit* 'megegyezik, kiegyezik' szerepel).

A 8. és 9. § horvát fordítása is inkább a magyart követi:

Interim autem actor eum in persona sua punire vel impedire non poterit 'ezalatt a felperes őt személyében nem büntetheti és nem is bántalmazhatja' [*impedire* Jambrešićnál: 'noge zapletam, zamotam; lábát öszve tekerem, kötelezem'], *attamen detentus ille, tanquam unus ex familia actoris, eidem servire tenebitur* 'de mégis a letartóztatott, mint a felperes családtagja, a felperesnek szolgálni lesz köteles'

De meg nem bánthatja, hanem úgy kell tartani, mint egyik háza népét, az fogoly is tartozik szolgálni az felperesnek, mint szinte háza népei közül egyik...

Da me nore ga zbantuvati, dda tako ga ima držati, kako koteroga zmed svoje družine. I takov je zadržan plemenit človek tako dužen gornjemu perušu služiti, kako jeden zmed njegovje družine.

Mindkét fordító egyszerűsít: *punire vel impedire* helyett csak *bántani, zbantuvati*; érdekes a *háza népe* kifejezés *družina* megfelelője (Jambrešićnál a *družinát familia* címszó alatt találjuk meg, ahol 'Hausgesind' mellett 'nemzetség' is szerepel. A *detentus* Veres Balázsnál *fogoly*, Pergošićnál *plemenit človek* 'nems ember'.

A magyar fordításnak a horvatra gyakorolt hatása jól érzékelhető az I. rész 65. cikkelyének szövegében is. A bevezetésből és 5 paragrafusból álló cikkely tárgya, hogy mely a vagyonbevallásokhoz szükséges a király jóváhagyása, melyekhez nem. A „bevallás” ('*fassio*; *fassio perennalis*; örökvallás, ingatlan birtok átruházása) szükségességét tárgyaló 5 paragrafusból Veres Balázs és (az ő nyomán) Pergošić is csak a bevezető szakaszt, valamint első és második paragrafust veszik alapul, jelentős egyszerűsítéssel, illetve összevonással.

A bevezető szakasz:

Unde sciendum, quod nunc omnis fassio dominorum, ac nobilium & aliorum possessionatorum hominum, per singularem & unicam personam, ac defectui prolium vel seminis approximantem, quibuscunque personis & ex quibusvis casibus ac rationibus conditionibusque bonis & juribus possessionariis perpetuo facta, consensu regio (propter jurisdictionem successionis prænatae) semper indiget, estque necessaria. 'Megtanulandó tehát, hogy most az urak, nemesek és más birtokos emberek bevallása egyedüli vagy magában álló, és magvaszakadáshoz közeledőnek, akármely személynek akármely okból és feltételek mellett, akármilyen javakra nézve (a fentebb említett örökösödési jognál fogva) mindig királyi jóváhagyást kíván, illetve tesz szükségessé.

Mind a magyar, mind a horvát fordítás a királyi jóváhagyás tényéből indul ki:

Király engedelmé nélkül szűkölködnek minden olyan személyek, az az kinek több nemzetsége nincs, avagy magva szakadáshoz közelgető urak és nemes emberek vállalási, mind örök áron eladásban, mind záloglásban, mert ha király konsenzusa rajta nem leszen, erőtlen marad. Ha kedeg olyak között leszen az vallás, kikről egy másra szállana sz jószág, nem szükség az király engedelmé arra, Werbőczy első Decretomának hatvan 5, részében.

Vsakoterim je onem kraljev konšenzuš potrijeben, koteri su jedini iz jednoga roda ostali, to je to koteri veće roda nijemaju, ili one gospode, koterih se seme hoće dotreći, ili plemenitih ljudi, gda kakovo imijenje hote ili oddati ili založiti, potrijeben im je kraljev konšenzuš. Jer ako kraljevoga konšenzuša na njem ne bude, ništar ne bude vrijedno takovo njih valovanje. Akoli med takovimi valovanje bude, med koterimi bi s jednoga na drugoga imienje ostalo, nije na to potrijebno kraljevo dopušćenje (konšenzuš)

A királyi jóváhagyás (consensus) nélkül a bevallás érvénytelen.

Nam sine ipso consensu... fassio... viribus destituta manebit – ha a király konsenzusa rajta nem leszen, erőtlen marad

Jer ako kraljevoga konšenzuša na njem ne bude, ništar ne bude vrijedno takovo njih valovanje.

A latin *viribus destituta* ('erejétől megfosztott') szerkezetet Veres Balázs egyszerűen erőtlennek fordítja, Pergošić még konkrétabb, a mindennapi nyelvhasználathoz közelebb álló *ništar ne bude vrijedno* 'semmit sem fog érni' kifejezést használja.

A bevezetőben elmondottakból következik, hogy bevallás nem szükségeseltetik, ha *fassio inter plures & per plures personas fraternas, vel alias, mutuo aut seorsim quibuspiam facta* 'ha a bevallás több testvéri vagy más személy között kölcsönösen vagy külön némelyeknek tétetett'. Veres Balázs egyszerűsít: *ha kedeg olyak között leszen az vallás, kikről egymásra szállana a jószág*. Pontosán követi Verest Pergošić: *akoli med takovimi valovanje bude, med koterimi bi*

s jednoga na drugoga imienje ostalo 'ha olyanok között jönne létre a vallás, akik között egyikükről a másikukra szállna a vagon'.

A Tripartitum magyar és horvát fordítása néhány kiemelt részének vázlatos bemutatásával fel kívántam hívni a kutatók figyelmét a magyar–horvát nyelvi kapcsolatok behatóbb tanulmányozására. Természetesen nem bocsátkoztam részletesebb filológiai elemzésekbe, annyit azonban az idézett szövegek is mutatnak, hogy nem csupán a fordítók nyelvismeretén alapulnak, de lényeglátásukról is tanúskodnak. Egyszerűsítés és közérthetőségre való törekvés jellemzi őket, amelynek háttérében minden bizonnyal a „szekularizált erasmusi program” (Péter Katalin terminusa; Péter 2012: 427) áll. A jövő feladata lesz majd a magyar és a horvát fordítás egybevető elemzése, amely közös kapcsolatainkat újabb adalékokkal gazdagíthatja.

SZAKIRODALOM

- Csiky Kálmán 1894/1990. Werbőczy István: *Tripartitum*. A dicsőséges magyar királyság szokásjogának Hármaskönyve. Latin–magyar nyelvű kiadás. Téka Könyvkiadó, Budapest. E mű a Budapest 1894-ben kiadott fordítás új előszavakkal bővített utányomása.
- Belostenec, Ioannes–Bélloszténecz 1740. *Gazophylacium seu Latino-Illyricorum Onomatium Aerarium*. Zagrabiae.
- Fogarasi János 1835. *Deák–magyar műszókönyv a magyarhoni törvény és országtudományhoz*. Pest.
- Gazda István 1990. Szerkesztői előszó az új kiadáshoz. In: Csiky 1894/1990: XXVI–XXXI.
- Jambrešić, Andrea 1742. *Lexicon Latinum interpretatione illyrica, germanica, et hungarica locuples...* ab Andrea Jambressich. Zagrabiae, Typis Societatis Jesu, per Adalbertum Wilh. Wefseli.
- Kadlec, Karlo 1909. *Stefana Verbecija Tripartitum* (Tripartitum opus juris consuetudinarii Regni Hungariae). Slovenski prevod Ivana Pergošića iz godine 1574. Izdao D-r Karlo Kadlec s objašnjenjem jezika od D-ra Đ. Polivke. 4-to izdanje Zadužbine D-ra I. Krstića. U Beogradu štampano u štampariji Politike u Pragu.
- Nyomárkay István 2004. *Nyelveink múltja és jelene*. Opera slavica Budapestinensia. Linguae Slavicae. Cathedra Philologiae Slavicae.
- Péter Katalin 2012. Werbőczy anyanyelvi fordításainak tanulságai – értelmiségi feladatvállalás a 16. században. *Történelmi Szemle* 3: 421–40.
- Schedel (Toldy) Ferenc 1843. *Törvénytudpmányi műszótár*. Pest.
- Solymosi László 2011. Anyanyelv és jogi írásbeliség a középkori Magyarországon. *Történelmi Szemle* 53: 479–501.
- Šojat, Olga. 1975. Četiri stljeća od prve sačuvane publikacije hrvatskokajkavske književnosti. *Kaj Godina VIII*, Broj 9–10: 65–73.
- Hadrovics László 1985. *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TESz = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1967–1976.
- Verancsics Faustus 1595. *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae & Ungaricae Venetiis*. Apud Nicolaum Morettum.
- Willoweit Dietmar 2006. Das europäische ius commune als Element kultureller Einheit in Ostmitteleuropa. In: *Wanderungen und Kulturaustausch im östlichen Mitteleuropa*. Forschungen zum ausgehenden Mittelalter, 259–71.
- Zámbó Géza 2004. *A gyermekvédelmi gyámság (Történeti gyökerek, jelenkori problémák és lehetőségek jövőképek)*. Szeged.

Nyomárkay István
akadémikus
professor emeritus
ELTE BTK

SUMMARY

*Nyomárkay, István***Hungarian and Croatian translations of István Werbőczy's Tripartitum**

This paper compares Balázs Veres' Hungarian translation and Ivan Pergošić's Croatian translation of István Werbőczy's Tripartitum. The textual analyses presented focus on the translators' command of the language and knowledge of the subject, as well as their shared objective, making the text of the penal code accessible for common people. The linguistic structure of the texts, including the equivalents of particular Latin constructions, would be a separate topic for investigation. The latter investigation (that the author had been prompted to embark on by the late László Hadrovics) is among the author's plans for the near future.

Keywords: Tripartitum, Decretum, Balázs Veres, Ivan Pergošić, mutual influences between languages